

RAMON MUNTANER I L'ÚLTIMA BATALLA DEL REI EN JAUME (MUNTANER, CC. 26-27)¹

per Josep Antoni Aguilar

Era el mes de juny de 1276 i el vell rei Jaume recorria, lliurat al plaer senzill de la caça, les terres del seu regne de València. Ara tot just acabava d'arribar a Xàtiva, on va succeir quelcom que el va obligar a suspendre el seu periple: tot d'una, el sobirà va començar a notar-se terriblement febrós («Et con fo a Xàtiva, axí con a Déu vench en plaer, malautia de febra li vench, et fo molt malalt, tant que no's podia levar»). Hom va saber veure de seguida que la situació no feia presagiar precisament un desenllaç feliç: el laconisme i els rostres malcarats dels metges de la cort ho deien tot. El Conqueridor estava greument malalt, i la seua avançada edat no l'ajudava, tot i que la seua proverbial fortalesa física i d'esperit l'havien mantingut en tot moment conscient. La notícia no va trigar gens a escampar-se com la boira entre els capitosts dels sarraïns que habitaven el regne, que van decidir aprofitar la situació per tal de fer la guerra als cristians. L'exèrcit rebel, probablement reforçat amb un contingent de tropes del rei de Granada, va aconseguir ben aviat el seu primer èxit militar a costa de les reduïdes forces de l'aragonés Garcia Ortiz de Azagra, que van ser completament massacrades pels musulmans:

E estant que ell estava així malaut, los sarraïns del regne ho saberen, que amb ell eren en guerra, et entraren més de M hòmens a cavayl et gran res de peu entrò sus a Alcoi. E amb aquella entrada trobaren-se amb En Garcia Ortiz, qui era tinent-lloc de procurador en lo dit regne, et combateren-se amb ell et amb bona companya que el dit Garcia Ortiz tenia, ço era tro a CC hòmens a cavall et D peons. A Déu plac que en aquell encontre morí lo dit Garcia Ortiz et gran res de sos companyons (ibidem).

En una llitera!

Muntaner segueix explicant que quan el rei, del llit estant, va assabentar-se del greu revés, es va enfurir molt: decidit a fer pagar als sarraïns la seua traïció, fins i tot es va atrevir a demanar als seus oficials que preparassen

¹ El present text aprofita materials del volum *Introducció a les quatre grans cròniques*, que prepare per a l'Editorial Bromera (col·lecció «Biblioteca Essencial»). Les citacions de la *Crònica* de Ramon Muntaner reproduïxen el text de l'edició crítica que he preparat com a tesi doctoral sota la direcció del Dr. Albert Hauf.

les seues armes i ensellessen el seu cavall, i va provar d'incorporar-se. Però va ser en va: les forces l'havien abandonat del tot:

Així que el senyor rey En Jacme, estant en son lit, sabé açò, et cridà:

—Tost amenats-me mon cavall et aparallats mes armes, que yo vull anar contra los traïdors de sarraïns, qui es cuiden que jo sia mort! No s'ho cuiden, que ans los destruiré tots!

E la voluntat portave'l tant contra ells que, amb la fellonia, volch-se dreçar al lit; mas no poc (ibidem).

La voluntat del vell lleó, però, seguia essent de ferro. Ningú no impediria que acudís al camp de batalla a lluitar contra els sarraïns. Estava convençut que, només que el veiessen, els infidels deixarien les armes i fugirien atemorits. Per això es va fer portar ¡en una llitera! allà on sabia que es trobaven els rebels. Però en arribar-hi, va veure que tot estava ja decidit. Llàstima! Devia haver estat una batalla duríssima; els camps estaven plens de cadàvers, i els soldats de l'exèrcit vencedor rapinyaven ara els cossos dels caiguts. Eren els soldats del seu fill, l'infant Pere, que es van quedar admirats en veure el seu senyor arribar d'aquella manera. El mateix infant va cavalcar a tota pressa cap a la llitera, i va reprendre el seu pare per aquella imprudència. Però el rei no va fer gaire cas de la reprimenda filial; només volia saber si era cert que els sarraïns havien estat derrotats, cosa que Pere li va confirmar:

E lavors ell llevà les mans a Déu et dix:

—A, Senyor, ¿per què us plau que en aquest punt yo sia així despoderat? Ara tost, pus levar no em pusc, ischa tost la mia senyera, et fets portar mi en una anda entrò siam ab ells: que no em pens, pus que yo sia amb los malvats ne ells vejen l'anda on jo jaga, que tantost no es meten en veensó. E així haurem-los tots morts o preses.

E així com ell ho manà, axí es féu. Mas abans que ell fos amb ells, lo senyor rei En Pere, son fill, se fo cuitat et ferí entre ells. Et la batalla fo molt aspra et cruel, et no era meravella: que a I crestià que hi agués, hi avia IIII sarraïns. Emperò, lo senyor rey En Pere brocà així fermament entre ells que els mès en veensó; emperò perdé-hi II cavalls, et dues vegades descavalcaren cavallers seus que li donaren sos cavalls; e ell muntava en ells, et ells romanien a peu. Així que els sarraïns foren aquell dia tots morts et preses.

Així com los crestians llevaven lo camp, la senyera del senyor rey En Jacme aparec en l'anda en què el portaven. Et lo senyor rey En Pere son fill fo molt despagat d'açò, per ço com hac paor que al senyor rey son pare no faés damnatge aquell afany. E brocà et venc envers ell, et avallà et féu posar l'anda en terra et aturà la senyera. E besà'l los peus e les mans, en plorant, a son pare, et dix-li:

—A, pare senyor! ¿què és açò que vós havets fet? Com no us pensàvets que jo tenia vostre loch, et que vós no hi fariets fretura?

—Fill —dix ell—, no em digats això. Mas què és dels malvats sarraïns?

—Pare senyor, que Déus e la vostra bonea et bona ombra et ventura los ha tots vençuts, que tots són morts et preses.

—Fill, és veritat axí com vós deïts?

—Pare senyor, hoc.

Et llavors ell llevà les mans envérs lo cel et féu moltes gràcies a nostre senyor ver Déus, et besà III vegades son fill en la boca e li donà moltes vegades la sua benedicció.

Una actuació amb precedents il·lustres

Aquesta llegenda, que no es retroba en cap altra crònica catalana medieval, s'inspira sens dubte en un motiu ben explotat per l'èpica: el de l'heroi moribund o greument malalt que és conduït a la batalla i atemoreix l'enemic amb la seua presència. En el camp de la historiografia medieval, l'actuació de Jaume I conta amb alguns precedents il·lustres. Així, com el Dr. Stefano Cingolani i jo mateix hem manifestat, la *Història dels fets d'Ultramar* de Guillem de Tir (que cite en aquest paper per la seua traducció francesa medieval, l'*Estoire de Eracles*) parla de la «merveilleuse mort» del comte Jocelyn d'Edesa a Terra Santa. Aquest noble croat es trobava prostrat al llit, malalt i greument ferit després d'una batalla contra els turcs. Tanmateix, quan es va assabentar que el soldà d'Iconium havia posat setge a un dels seus castells, va aprestar les seues tropes i va dirigir-se a tota pressa cap a la fortalesa, en una llitera tirada per dos cavalls. El soldà, en saber que un guerrer tan terrible venia i que volia presentar-li batalla, es va espantar molt i va ordenar la retirada immediata de les seues tropes. Un baró de la terra va comunicar la bona nova al comte, que, com el rei Jaume, també va alçar els seus braços al cel, reconeixent la gràcia rebuda. Va morir tot just després de fer-ho, envoltat de tots els seus vassalls:

Li cuens Jocelins fist atorner une litiere a .ii. chevaus et se mist enz. Lors comença a aler a tout son ost encontre ses anemis. Quant il fu auques alez avant uns des granz barons de la terre qui avoit non Jefroiz li Moines vint encontre lui et li dist que *sitost com li soudans avoit oi noveles que il venoit sur lui en sa litiere a tout son ost ne losa onques atendre aincois avoit le siege guerpi et sen estoit retornez en son pais. Quant li cuens oi ces nouveles il comanda que len meist sa litiere a terre. Lors tendi ses mains au ciel et dist ces paroles: Biau Sire Dieu je vos rent graces et merciz teles com je puis de ce que tant mavez ennore en cest siecle; nomeement a ma fin mavez este si piteus et si larges que vos avez voulu que de moi qui sui demi morz touz contre et charoigne qui ne se puet aidier ont eu mi anemi tel peor quil ne moserent atendre en champ aincois sen sont foi por ma venue* (l.XIV, c.3).

Cingolani pensa, de fet, que l'*Estoire de Eracles* és la font del passatge muntanerà, tot i que, ben mirat, ben mirat, em sembla que la coincidència

deu ser més aviat poligenètica o que, si més no, es pot explicar més fàcilment a partir d'una altra llegenda que devia ser millor coneguda pel cronista: la d'Uterpendragó, pare d'Artús, que es va capténir com el rei Jaume per tal de repel·lir la invasió de Bretanya liderada pels saxons Octa i Eosa, episodi relatat per la tradició artúrica des de la *Historia Regum Britannie* de Godefroi de Mommouth fins a *Le Morte de Malory*, passant per l'*Estoire de Merlin* o el *Brut de Wace*, els versos del qual reproduesc a continuació:

Ensi dura la guerre et crut
Tant que li rois s'an aparçut,
Et cil del país dit li ont
Que si baron feignant se vont.
Oëz home de grant fierté!
Ne lessa pas por s'anferté;
Ne vialt mes, ce dit, remenoir,
Ses barons vialt an l'ost veoir.
Et porter s'i fist come an biere,
A chevax, an une litiere.
Or verra, ce dit, quel sivra
Et si verra qui remanra [...]
A Verolam vint li rois droit,
Qui a cel tans citez estoit [...]
La ot Octa sa gent conduite
Et dedanz la cité l'ot mise;
Et li rois l'a defors asise.
Engins fist fere as murs froissier,
Mes fort furent, nes pot blecier.
Octa et li suen s'esbaudirent,
Qui des engins se desfandirent.
A .i. matin lor porte ovrirent
Et por combatre fors issirent.
Desdaing lor sanbloit et vil chose
Que porte i fust por le roi close,
Qui an biere les guerreoit
Et an bataille an biere aloit.
Mes lor orgualz, ce croi, lor nut

Et cil vainqui qui vaincre dut.
Vaincuz fu et ocis Octa,
Ses cosins o lui, Eosa.
Plusor qui s'an sont eschapé
Sont vers Escoce trespasé [...]
Por la victoire et por l'enor
Que Dex dona au roi cel jor,
Est il de joie sus sailliz
Come s'il fust sains et gariz.
Formant se prist a esforcier
Por ses barons esleescier.
Qant dreciez se fu an estant,
A ses homes dist an riant:
«Mialz vuel je an biere gesir
Et an longue anferté languir
Que estre sains et an vertu
Et estre a desenor vaincu.
Mout valt mialz morir a enor
Que longues vivre a desenor.
Sesne m'ont tenu an despit
Por ce que je gis an mon lit;
Asez se sont de moi gabé
Et demi mort m'ont apelé.
Mes or a, ce nos est avis,
Li demis morz vaincuz les vis.
Alons soantre ces qui fuient,
Qui mon fié et les voz destruient».

El motiu es retroba ja, d'altra banda, a la literatura clàssica. Les *Vides paral·leles* de Plutarc expliquen això del grec Èumenes:

Però pocs dies després, quan els soldats marxaven contra l'enemic, es va escaure que Èumenes, a conseqüència d'una malaltia greu, era portat en una llitera a una certa

distància de l'exèrcit, on hi hagués quietud, a causa del seu insomni. Però en haver fet un poc de camí, de sobte els apareix l'enemic que franqueja uns turons i davalla al pla. Així, doncs, que els raigs de les armadures d'or comencen a reluir al sol des de les altures per on la formació marxa en bon ordre, i veuen els elefants amb les torres damunt i les cobertes de porpra amb què els guarnien quan els duïen a la batalla, els primers aturen la marxa i es posen a vociferar que els cridin Èumenes; perquè no avançarien més si ell no feia de general; i recalcant les armes a terra, es passen mútuament l'ordre de romandre on són i a llurs oficials de no moure's i sense Èumenes no lliurar batalla ni arriscar-se contra els enemics. Èumenes ho sent, fa cap a ells de correguda, apressant els portadors, obre a cada costat les cortines de la seva llitera i els allarga la mà, tot joïós. Quan ells el veuen, de seguida el saluden en llengua macedònica, tornen a engrapar els escuts, i percutint-los amb les sarisses llancen l'alarit, desafiant els enemics, ara que llur general és allí. Antígon, sentint de boca dels seues presoners que Èumenes està malalt i que es fa portar de malament que es troba, no considera cap gran feina esclafar els altres, gràcies a la malaltia d'Èumenes. Així, s'afanya per venir a les mans. Però quan, en constituir-se els enemics en formació, ha galopat al llarg de la línia i ha observat l'actitud i el bon ordre en que estan, esbalaït, s'atura una estona. Es veu llavors la llitera portada de l'una ala a l'altra. Esclafeix, doncs, Antígon la gran riallada, com solia, i després de dir als seus amics "Era això, fa l'efecte, el que s'arregava contra nosaltres!" immediatament s'enduu les seves tropes enrera i acampa (trad. de la Fundació Bernat Metge).

Encara, cal tenir en compte que hom va atribuir a diversos reis medievals el mateix capteniment del Jaume I de la *Crònica* de Muntaner. Al poema narratiu *Brus*, de l'escocés John Barbour (s. XIV), s'explica que el rei Robert I Bruce, malalt, dirigia les campanyes contra els seus enemics «in ane littar» que conduïen els seus fidels cavallers!